

Замовы, асабліва лекавыя, пачыналіся са звароту да Бога, Маці Божай, святых угоднікаў: «Госпаду Богу памалюся, Святой Прачыстай Божай Маці пакланюся, Кіеўскім Печэрскім, усім сілам небескім, прыступіце, памажыце...» [5]. Далей жа ішлі словы або мала лагічныя, або канкрэтна далёкія ад хрысціянскай веры. Так, напрыклад, калі бралі «пад заклад» жывёлу, то ў замове сярэд магічных слоў узгадвалі імя духа злобы; калі лячылі ад укуса гадзюкі, то звярталіся да галоўнай гадзіны, таксама называючы яе імя. Пра лекараў казалі: «ён знае» або «ён знаецца». З кім знаецца, можна толькі здагадацца...

Хрысціянскія нормы маралі, залежнасць чалавека ад Бога, адносіны самога Бога да розных праяў чалавечага жыцця адлюстроўваюцца ў многіх пагарорках, прыказках, прымаўках, фразеалагізмах, якімі трапна і з густам карысталіся міхалёўцы: «Без Бога ні да парога»; «Дзі з Богам...»; «Бог у помач!»; «Хай Бог памагае!»; «Так Бог даў – трэба царпець...»; «Бог – бацька», «Людзі думаюць, а Бог знае...»; «Як дасць Бог, але й сам не будзь плох!»; «Як будзеш сам плох, дак не дасць і Бог...»; «Рабі, небожа, дак і Бог паможа»; «Дай, Божа, таму чэсць, хто зможа панесць!»; «Як Бог розуму не даў, дак у кузні не даплешчаш!»; «Бог любіць не за сілу і красату, а за праўду і дабрату»; «Не дай, Божа, снінне рогі, а мужыку панства!»; «Бог не выдасць – свіння не ззесць»; «Дай, Божа, і нашаму целіяці ваўка паймаці!»; «Не нам Бога вучыць – сам знае, што рабіць»; «Д Бог усім не ўгодзіць»; «У Бога і без нас заботы хватае»; «Як Бог захоча даць, дак найдзе кім перадаць»; «Як у Бога за пазухай»; «Богу малісе да за праўду дзержысе!»; «Бог добрых (сірату) любіць да долі не дае...»; «Вольнаму воля, а спасёнаму рай – думай, да выбірай!»; «На чужом гарбу ў рай не заедзеш!»; «Які Бог намачыў, такі і высушыць»; «Бог з тым, хто з Богам»; «Як беда да трывога, дак мы да Бога...»; «Брыклівай карові Бог не дае рога»; «Бог смерць пашле – не адкупісе»; «Блізка сарочка к целу, да смерць бліжай»; «Еты свет нудны, да відны, а там, хто знае, што себе чакае...»; «Як дасць Бог ахоту – найдзеш работу»; «Кажынаму свае неба і свая земля»; «У Бога ўсяго многа»; «Бог любіць праўдзівага, а пан ліслівага»; «Бог дае прыцелеў, а недобры – варагоў»; «Багацтва бувае ад Бога і ад ліхога – багацтва дбай, да душу не прадай!»; «Бог праўду бачыць, да не хутка кажэ» [5] і многія, многія іншыя з упамінаннем Бога, Божай Маці, святых.

Асобна трэба было б распавесці пра міхалёўскія былічкі і паданні («Пра бусла Івана»; «Пра лодыра мужа»; «Пра пчалу»; «Як павучок Хрыста схаваў»; «Чаму авечка ў любоці, а конь у поці», звязаныя з хрысціянскай верай, з заветамі Бога і грэшным жыццём чалавека), якія дапамагалі не губляць «страх Божы» і жыць суладна з людзьмі, прыродай і Богам.

Спіс літаратуры:

1. Апытальнік для збору матэрыялаў па народнай прозе / БелПІК ; склад. А. Боганева. – Мінск : БелПІК, 1998. – 31 с.
2. Беларуская «народная Біблія» ў сучасных запісах / уступ, уклад, і камент. А. Боганевай. – Мінск : БДУКМ, 2010. – 166 с.
3. Верашчагіна, А. Хрысціянскія святы на Беларусі: дапаможнік для настаўнікаў гісторыі, выкладчыкаў курса «Рэлігіязнаўства» / А. Верашчагіна. – Мінск : Бел. навука, 2005. – 255 с.
4. Конан, У. Біблейскія і хрысціянскія матывы / У. Конан // Сайт часопіса «Наша вера» [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.media.catholic.by/nv/n10/art3.htm>. – Дата доступу : 19.03.2019.
5. Матэрыялы этнаграфічных экспедыцый (запісы 1985 года) / асабісты архіў М.М. Іваненкі. – Вілейка.
6. Обретение образа: православная белорусская культура в славянском мире. – Минск : БПЦ, 2009. – 416 с.

Генадзь Лапацін

ЛЮБОУНЫЯ ЗАМОВЫ Ў ПРАКТЫЦЫ НОСЬБІТАЎ ТРАДЫЦЫЙ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА ГОМЕЛЬСКОЙ ВОБЛАСЦІ

Артыкул прысвечаны вывучэнню існавання любоўных замоў у побыце носьбітаў традыцыйнай культуры Гомельскай вобласці. Аснову артыкула складаюць палявыя запісы аўтара, зробленыя ў 1990–2017 гадах.

Henadz Lapatsin

LOVE MAGIC TEXTS IN EVERYDAY LIFE OF A CARRIER OF TRADITIONAL CULTURE OF THE VETKA DISTRICT OF THE GOMEL REGION

The author of the article studies the existence of 'lyubounaja zamova' (love magic texts) in everyday life of carriers of the traditional culture of the Gomel region. The author did in 1990–2017 a study of the texts that are given in this article.

Любоўныя замовы ў беларускай традыцыі ніколі не былі абдзелены ўвагай збіральнікаў і публікатараў. Падобныя тэксты можна знайсці практычна ва ўсіх фалькларыстычных складанках, хоць у значна меншых колькасцях, чым замовы гаспадарчыя, лекавыя, сацыяльныя. Пры гэтым беларускімі даследчыкамі не напісана ніводнага адмысловага артыкула, прысвечанага гэтай з’яве. Пэрыферыяна гэтыя тэксты ўзгадваюцца толькі ў аглядных артыкулах Г. Барташэвіч [2, с. 26–27] і У. Лобача [5, с. 79–81]. У архіве экспедыцыйных матэрыялаў Веткаўскага музея стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф. Шклярава (ВМСіБТ імя Ф. Шклярава) любоўныя замовы ў колькасным плане таксама займаюць далёка не самае значнае месца ў параўнанні з замовамі гаспадарчымі, лекавымі, сацыяльнымі. У дадзенай публікацыі аналізуецца, якім чынам яны функцыянуюць у нашых вёсках. Пры падрыхтоўцы артыкулаў, акрамя веткаўскіх матэрыялаў, былі выкарыстаны асобныя запісы, зробленыя ў населеных пунктах Буда-Кашалёўскага, Гомельскага, а таксама Чачэрскага раёнаў.

Як паказвае наш асабісты досвед экспедыцыйнай працы, носьбіты традыцыі дзеляцца любоўнымі замовамі менш ахвотна, чым замовамі гаспадарчымі альбо лекавымі. На мой погляд, гэта вынікае з таго, што стаўленне да любоўных замоў у жанчын нашых вёсак далёка не адназначнае. З аднаго боку, іх адмыслова перапісваюць і захоўваюць у сшытках, за іх хапаюцца як за апошні паратунак, і як вызначае У. Лобач: «Калі звычайныя сродкі ўздзеяння на каханага чалавека не дзейнічалі, на ўзбраенне браліся магічныя тэхналогіі (так званая «любоўная магія»), якія расцэньваліся міфалагічнай свядомасцю селяніна як найболей радыкальныя і эфектыўныя» [5, с. 79].

Цікавы ў гэтым плане апавед мы запісалі ў п. Восава Веткаўскага раёна: «Матка багата знала, і пробывала. Вот гуляюць-гуляюць, дзеўка хоча, а он і ён хоча браць, так прыдуць, вяды нагавора, а ана тады, то ў боршч каплю вады, і туды-сюды – пажэняцца. Любыш знала і атвароту. К ёй прыязкалі атусюль» (Мяжэнны Павел Емельявіч, 1926 г. н., п. Осава Веткаўскі р. Зап. Лапацін Г.І. у 2005 г. Сш. 8. Ар. 16).

З іншага боку, зварот да магічных сродкаў супрацьпастаўляюць сапраўднаму каханню: «Еслі нет чувства ў душ, ніякая “Любша” не паможа, пакуль не загарыцца свой агонь» (Кужэльная Праскоўя Сяргееўна, 1934 г. н., в. Старае Закружка, Веткаўскі р. Зап. Лапацін Г.І. у 2011 г. Сш. 121. Ар. 38).

Ёсць яшчэ адна акалічнасць: выкарыстанне падобных тэкстаў і спадзяванне на іх, паводле ўяўленняў жыхароў нашых вёсак, лічыцца грахам, і тыя, хто гэтым займаюцца, – займаюцца чарадзействам, маюць стасункі з нячыстай сілай: «“Любшу” шопчаць, штоб

любiлi, прывароты... Но яна гаворыць, што эта плахога дзела: “Я етым не займаюсь”. Значыць яна знала, но гаворыць, што эта грэшна: “Грэшно эта дзелаць. Любоў даўжна прыходзіць ад душы, а не ад злога. Любіць доўжын чылавец душэўна, а не ад злога, што эта злога нада вызываць. Нада, – гаворыць, – нячыстою сілу вызываць. Эта не паложана этага дзелаць. Грэшно”. Яна ўсё-ўсё эта знала, што сушчэствуюць і эта калдуўства, но яна етым не займалася, яна дзелаля толькі добрыя дзела, рятавала людзей» (Герасiменка Ганна Iванаўна, 1931 г. н., в. Неглюбка, Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2011 г. Сш. 131. Ар. 18). «Вот плахога матка нi знала. Як адна маладзiца iна гаварыла... Матка этага нi знала... Дак iна гавора: “Вазьмi ў мiня спiшы”. Матка: “Не-е! Эта нi мая абязанасць. Я Бога толькi прашу людзям памоч. Ты жэ вот просiш, дак ты i Бога, i Исуса Хрыста, i Маць Божаю, i ангелаў просiш. Эта не ты памагаiш, эта яны памагаюць. А эта нада жа прасiць чорта, як людзям дзелаюць нехарошая. Дак эта ж нi Богам просюць, а чортам”. Мы паехалi ў Прысно малоць, Люба Разуванавы i я... I тама баба была юркаўская. Iна ўжо даўным-даўно памерла... Iна... К ей ўсё хадзiлi прысмучываць, хто замуж нi iдзець... У iе была кнiга тая, якаясь магiя... Iна ўсё эта дзелаля... А мы там начывалi... Iна стала гартаць... “Вы – дзеўкi красiвыя... Чо-та вы замуж нi iдзiце?” Я гавору: “Шчэ нi пара. Будзь пара, дак пойдэм”. I смяёмся... Iна ўзяла i гавора: “Хочыця, я вас навучу...” Дак яна як стала гаварыць, мы вочы вылупiлi, на печы сядзелi, акурат зiмой, мяцелiца... Iна як стала: “...дзвiнаццаць думоў, дзвiнаццаць чартоў...” Дак я гавору: “Уйдзi!.. Я баюся, што ты гаворыш...” Iна як стала эта гаварыць, яно сумна... Дак iна чарцей... Матка мая: “Не-не... Я этага нi хачу... Я пабожаму”... Што мая матка ўмела, то i я...» (Капкова Марыя Iванаўна, 1933 г. н., в. Навасёлкi {родам з в. Юркавiчы} Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2015 г. Сш. 126. Ар. 39. Тут i далей – атрыбуцiя па фонду Эксцельсiўных матэрыялаў ВМСiБТ iм. Ф. Шклярава).

Вясковыя жанчыны, грунтоуючыся толькi на вопыце асабiстага жыцця, практычна паўтараюць высновы Г. Барташэвiч, зробленыя апошняй на аналізе агульна беларускай традыцыi. «У любоўных замовах, – сцвярджае вядомы фалькларыст, – звяртае на сябе ўвагу апеляцыя да такiх сiл, супраць якiх накіраваны iншыя замоўныя творы – бесаў, калдуноў, чартоў» [1, с. 26–27].

Звяртае на сябе ўвагу любоўная замова, зафіксаваная ў в. Матнявiчы: «Паўзi змяi скараспелая до рабы Божкай Анны, ужаль iе ў рацiвая серца агненным жалам, штобы серца iе забалела, агнём гарэла, сушыла iе i кружыла, i сохла бы ано дзень ата дня, час ад часу по мне» (Дзяржынская Вольга Пятроўна, 1932 г. н., в. Матнявiчы, Чачэрскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2018 г. Сш. 130. Ар. 37). На фоне вялiкай колькасцi змяеборчых замоў гэты, безумоўна, ўраджае [4].

I яшчэ адзiн аповед, записаны падчас адмысловага апытання: «Я слышыла, но етым нi занiмалася, i этага дзелаць нiльзя. А еслi твая судзьба, яна цiба возьмёт, а еслi нi судзьба, эта толькi хужэй, для тых, хто эта дзела. I для той пары. Богам дадзена любоў, п та... Дажэ была ў маём раду... Маей прабабы радная сястра трыццаць дней абмiрала. Да абмiрання яна нiчога... Нi шаптаць, нi малiтвы... Ну, кагда яна трыццаць дней праляжала, кагда ана ўстала, яна начала лячыць ад спугу, ад урока... Каней, кароў спасала, а патом к ней адна прышла... С хлопцам гуляла, а ён яе браць нi бярэ... Яна прышла, а яна атвечiла: «Этага дзелаць нiльзя...» <Яна нi расказала, чаму?> Яна нi аб'яснiла, но нiльзя... Я счытаю, што Богам дадзена судзьба, i хачу сказаць, што я знаю... У нас на пасёлку былi... Гулялi с хлопцамi, нi бярэ... Ну, там, падсувалi... I што... Там шчаслiвага брака не была... Сколькa я знаю, усе рана паўмiралi, долга балелi, i шчаслiвага брака там не была... Еслi любiшу дзелаеш... Абрацiсь к Госпаду, Гасподзь пасылае цiбе судзьбу... У Гомелi быў Арыстарх (епiскап гомельскi i жлобiнскi)... Адна дзеўка... Паўстрычалiсь, паўстрычалiсь с хлопцамi... Кажыцца, ужо б сайцiцца i жыць... “Нет, разойдамся!.. Нет, разойдамся!” Я падашла к яму благаслаўненства ўзяць: “Хачу замуж, а ў мiне нi палучаiцца...” Ён мiне абняў, па галаве пахлопаў... Я ў цiцэннi нiдзелi паўстрычалася з мараком... Як паўстрычалася з мараком, па ўсё ўрэмя жывём. <Гэта бласлаўленне Божкае?> Ну, я счытаю Божкае. Ад Арыстарха бласлаўненне. Ён жа быў сiльны» (Шкрабава Нiна Мiкалаеўна, 1958 г. н., в. Радуга Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2019 г. Сш. 123. Ар. 68).

Не боская прырода любоўных замоў падкрэслiваецца i умовамi, у якiх яны выконваюцца, па вызначэннi самiх iнфармантаў: «Не хрысцяцца, не моляць i перад iконамi не чытаюць, а ў двары, у калiдоры» (Ецiпнёва Матрона Цiгаўна, 1919 г. н., в. Барталамееўка, Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 1993 г., Сш. 52. Ар. 56). Адсюль i тое, што падзеi некаторых любоўных замоў адбываюцца ў лазнi, якая, як нежылое памяшканне, вызначаецца «адсутнасцю такiх адзнакаў чалавечай прасторы, як абразы, свечкi i падобныя iм атрыбуты» [3, с. 269–270]. Адсюль i адсутнасць напачатку гэтых тэктаў традыцыйных для большасцi замоў просьбаў аб дапамозе, звернутых да Исуса Хрыста i Багародзiцы.

I сапраўды, большай часткай, любоўныя замовы звычайна адносяць да рэпертуару ведзьмакоў (калдуноў). «Там, у нас, старуха была, ужэ паўмiралi, умелi ад усячыны. Дзяцей насiлi, што дзе не палучыцца. Надзя ў мяне была, дачка, я часта насiла, то ад ўроку, то ад скулы, ад яе i павучылася вот эта. Тая баба дажэ ўмела даваць нарадку i прывароты, i адвароты. Вот, напрымер, хазяiну iлi жонцы. I кабаноў загаварывала, сала налiвала. Дак етаму мы не вучылiсь, эта нам не нада» (Беланоўка Палiна Iванаўна, 1927 г. н., в. Пабеда {Шалухоўка}, Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I., Раманава Л. Д. у 2000 г. Сш. 52. Ар. 99). «У нас Гародоўка, дак з Гародоўкi баба прышла. Дачка яе ўлюбiлася, а ён бязногi быў, дак яна ў яго ўлюбiлася. Дак яна гаворэ: “Ты адлячы мiне, штоб яна яго не любiла”. А яна гаворэ: “Я ад такога ня ўмею лячыць, штоб не любiла, ад такога магу палячыць, штоб любiла”. Баба памiрала за тое, што лячыла тое, што ня нада. Уваходзiш у хату, так тры даскi знялi, што нi памрэць нiяк. I вiшчала, i крычала ў хаце, не дай Бог, што яна дзелаля. Я ня знала, што яна памiраець, а сын ужэ падбiвая. Кончылася. Ён падбiвая маснiцы». (Алесенка Аксiнiя Барысаўна, 1916 г. н., в. Навiлаўка, Веткаўскi р., Зап. Лапацiн Г. I. у 1992 г. Сш. 70. Ар. 9). Апошнi аповед цалкам адпавядае традыцыйным уяўленням пра тое, як памiраюць ведзьмакi.

У замове «Супраць усех ведзьм» падкрэслена вызначаецца: «...а ты, ведзьма-улюблённа, а ты ведзьма-разлучнiца... I ты, ведзьма, жэну з мужам разлучаеш...». У замовах ад «нарадкi», «подкладня» у складнiку вядзьмарскага рэпертуару таксама ўгадваюцца «дубжа», «гаска», «нуда», праз якiя на чалавека насылаюцца тыя самыя хваробы i хваравiттыя станы, ад якiх яго пазбаўляюць лекавымi замовамi. Паказальны ў гэтым плане каментар да замовы «Ад нарадкi»: «Када, нi дай, Бог, з вамi... Ужэ пачуствавалi... Ходзiця... А якая ўжэ, можа, улюбiлася у вас... I дзелаюць. Такая дзелаюць, што людзей ума лiшаюць» (Фелькiна Валянцiна Iванаўна, 1950 г. н., в. Шарсцiн Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2011 г. Сш. 126. Ар. 25). Большая частка любоўных замоў накіравана на тое, каб выклiкаць любоўнае пачуццё пад прымусам. Гэта замовы: «На парылучэннi парня», «Прылюбка», «Штоб прыварыжыць» i непасрэдна «Прыварот». «Прывароты – жэншчыну, што замуж узялi... Жэншчына... Адзiночства... Нi бяруць замуж, дак нада, штоб узялi, штоб найцi... Жанiх, штоб яе палобiў, штоб мужык жонку ўважаў i любiў... Эта, как ты гаворыш “Любiша” ... Эта, як табе перавесцi, эта такi метад, каторы чылавеку нагаворам прывывая любоў, уважэннiе... Iлi што-та дзелаць нада чылавеку... Я цiбе хочу заставiць, штоб ты здзелаў мiне тое дзела, каторае мiне iнцiрысуе... Эта проста нагаворам нагаварываеш... Вот прыходзiш, штоб узялi на работу... Ты прыходзiш к етаму зданiю, гдзе эта рызiдзэнцiя ўся находзiцца, дзiрэктара... Штоб дзiрэктар узяў на работу... Перад дзвярамi этага зданiя чытаiш малiтву, патом iдзеш к кабiнету, чытаiш малiтву на дзiрэктара, штоб цiбе ўзялi на работу... Так i другое, што нада... Штоб мужык любiў жонку iлi хлопец дзевушку... Вот нагавор дзелаюць, што на яго нутро засела та энергецiка, каторую ты iзлучаiш iз сiбе на яго, i серца пакараiцца чылавецчыскае, ён смягчаiцца, i ён дзелае то, што цiбе нада» (Гузiанкоў Ягор Ануфрыевiч, 1930 г. н., в. Пакалюбiчы, Гомельскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2019 г. Сш. 157. Ар. 33–34).

Першы магiчны тэкст, які павiнны паўплываць на гэта, выконваецца калi дзяўчынка знаходзiцца ва ўзросце, калi яна пра гэта не думае: «После банi дзевачкам да трынаццацi лет, када прыхадзiлi з банi, бабушка заплiтала касу: патам паднiмала касу i тыльнай стараной ладонi була па эцiм валосiкам, па касе i гаварыла: “Расцi каса па пяты, штоб любiлi рабыты!” (Дулева Людмiла Александрэўна, 1963 г. н., родам з в. Кунтараўкi Веткаўскага р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2009 Сш. 123. Ар. 44).

У пэўнай ступенi да першай спробы замаўляць непасрэдна дзяўчынай можна аднесцi калядныя замовы, калi яна ў самых розных варыянтах заклiкае: «З кiм мне век векаваць, прыдзi ка мне ваду цягаць!» «З кiм век векаваць, прыдзi мiне расчысаць!» «З кiм век векаваць, прыдзi ка мне кашу есць!» «Прыдзi! Хто мой, прыдзi, лён».

Любоўныя замовы – гэта не проста рэпертуар заляканай дзяўчыны, зрэдку заляканага хлопца, не проста намаганнi прабудзiць да сябе цікавасць з боку асобы супрацьлеглага полу. Зафіксаваныя намi тэксты любоўных замоў дазваляюць рэканструяваць увесь жыццёвы шлях дзяўчыны ад дашлюбнага перыяду з дзявоцкiмi варажбами, прынамсi, на тэму «парнае – няпарнае». «З кiм мне век векаваць, прыдзi мой трыпутнiк шчытаць, за табой штоб мне бываць» (Лямцава Марыя Радвiонаўна, 1928 г. н., в. Нясвоеўка {Хутарок}, Навазыбкаўскi р. Бранская вобл. Зап. Новiкава Л.А. у 2002 г. Сш. 11. Ар. 23). Да сватання ў доме жанiха з пераходам пад свалком (мацiцай): «Столь надо мной, усе за мной и ты, сволок, мне в помощь» (Церашкова Галiна Якаўлеўна, 1939 г. н., в. Дубраўка, Добрушскi р. Са шытка пер. Лапацiн Г. I., у 2002 г. Сш. 76. Ар. 76). Паводле народных традыцый, да пэўнага моманту сваты за мацiцу не заходзiлi [1, с 145–146]. Дзяўчына марыць аб вялiкiм каханнi з боку будучага мужа: «...штоб руки-ноги мне мыл и руду мою пил, и до смерти меня любил» (Жураўлеўна Марыя Мiкалаеўна, 1947 г. н., в. Малья Нямки, Веткаўскi р. Зап. Лабацкая Г. А. у 1996 г. Сш. 59. Ар. 8). Яна прэтэндуе на месца ў цэнтры сусвету: «Штоб яму раба (iмя) была любшэ краснай дзявiцы, любшэ роднай сястрыцы, любшэ чужой маладзiцы» (Ецiпнёва Матрона Цiгаўна, 1919 г. н., в. Барталамееўка, Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 1993 г. Сш. 52. Ар. 56).

Асобная роля адводзiцца вяселлю, на якiм закладваюцца будучыя адносiны памiж мужам i жанкай. Гэта разумеюць i тыя, хто хоча парушыць будучае сямейнае жыццё, так i тыя, хто зычыць маладым добра. На мой погляд, варта пагадзiцца з Г. Барташэвiч, якая аднесла да любоўных замоў «Свадзьбу растроiць». Падобныя тэксты iснуюць i ў нашых запiсах: «На конях маладых вазiлi. Здзелаецца так, што конь не з’едзе з места. Нада атарваць летам дзевяць гарошынь, штоб была па дзевяць бубачак. I этыя гарошыны хаваюць. Еслi хто не даволен свадзьбай – не тую дзеўку ўзяў, цi што другое, шурнець этыя гарошыны на воз: “Дзевяць дзевяцей, i поўны воз чарцей. I жанiх i нявеста – а конi нi з места”. Тры раза. I хоць ты сякi iх – анi нi з места» (Ецiпнёва Матрона Цiгаўна, 1919 г. н., в. Барталамееўка, Веткаўскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 1993 г. Сш. 17. Ар. 2).

I супрацьлеглае: «Маладых садзят к падходу на адной скамейкi, а еслi на стале, связываюць ногi, i стелят кажух на два стулы, штоб багатыя былi, на касматым сядзець. Садзят ад жынiха шафэра, кросных i род жанiха. Праверця стулiя маладых, штобы нiхто нi падсыпаў на стулiя i пад стулiя нiчога. За сталом нужна даць маладой хлеб, соль, штоб маладыя друг друга любiлi i нi змянялi. Нагаварыць i даць с’есць за свадзедным сталом: “Как хлеб да соль людзi любят, дак так бы муж жану любiў, как соль с сахарам нiльзя замянiць, так мужу нiльзя жыне зменiць нi с цёмнай, нi са светлай, нi поўнай, нi с худой, нi с умнай, нi с глупой, нi с любой другой. Как хлеб да соль людзi любят, так жана мужа любiла. Как соль с сахарам нiльзя замянiць, так жане нiльзя мужу змiнiць нi с цёмным, нi са светлым, нi с нi с худым, нi с умным, нi с глупым, нi с любым другiм рабом Божжым. Аминь. Аминь. Аминь”. I кагда маладыя цалуюцца, нужна iх загаварываць: “Как глiдзят на красты пры Хрыстовым празнiке, так бы вы, маладыя, друг на друга сматрэлi i нi насматрэлiсь. Як любiт Хрыстос сваю Мацер Божжую, так бы любiлi муж сваю жану, а жана свайго мужа. Аминь”» (Дзяржынская Вольга Пятроўна, 1932 г. н. в. Матнявiчы Чачэрскi р. Зап. Лапацiн Г. I. у 2018 г. Сш. 130. Ар. 38).

Дзяўчына разумее, што яна павiнна быць прынята ўсiмi сямейнiкамі новай сям’i, новага калектыву, адсюль у замовах узнiкае наступнае: «Так як у хаце печь, счэб усюдах была мая речь. Як у хаце свяшчэнная паска, так счэб ад усiх у хаце была от П. ко мне ласка» (Церашкова Галiна Якаўлеўна, 1939 г. н., в. Дубраўка. Сш. 76. Ар. 76); «...чтоб раба божья (iмя) была мiла, люба i прыгожа i старым, и малым, i всему настоятельности» (Максiменка Вольга Цiмафееўна, 1929 г. н., в. Казацкiя Балсуны, Веткаўскi р. З лiсткаў скапiраваў Лапацiн Г. I. у 2006 г. Сш. 99. Ар. 92).

Асобна трэба разглядаць замовы, з дапамогай якiх вырашаюцца праблемныя сiтуацыя, якiя ўзнікаюць на працягу сямейнага жыцця: «Штоб муж любiў», «На мiр у доме», «Распалажнiе ўлучшыць», «На любоў у доме», «Штоб не сварылiся». У прасторы гэтых тэкстаў выканаўцу замоў даводзiцца змагацца за раўнавагу ў сямейных адносiнах, парушаную недабрабычлiўцамі i зайздроснiкамі. У гэтым плане паказальны наступны тэкст: «Госпадi, спасай i вернi жiзнь у день пад ясным сонцам, а у ночы пад ясным месяцам, пад дробнымi звездамi, городi каменную сцяну от небо i до землi i загаваруй своiмi хормамi губы i зубы рабо божаму П. на Н. штоб рабо божы П. i Н. не разяўлялi рта i зуб не выскалялi, штоб рабо божы П. i Н. здавалiся ў полi дiкiм каменем, а ў лесi зяленым яварам» (Церашкова Галiна Якаўлеўна, 1939 г. н., в. Дубраўка. Сш. 76. Ар. 76). Аналогiя з адмысловымi змеяборчымi замовамi вiдавочная. Тым больш, што ў ролi памочнiка выступае «самы галоўны» змеяборца – свiяты Юр’я: «Ишла прасвятая Матi Богородiца сребряным мостом, попиралася сребряным поцапам. Сустрэў яе свiяты Юрай Ягорай i пытае у яе: “Куды, Прасвятая Матi Богородiца, iдзеш?” – “Иду к рабо божаму П. у дом”. – “А ты куды iдзеш, Прасвятая Юрай Ягорай?” – “Иду к рабо божаму П. у дом жiзнь наладiць”» (Церашкова Галiна Якаўлеўна, 1939 г. н., в. Дубраўка. Сш. 76. Ар. 76).

I асобна: «Калi возьма мужык, да i пойдзят ад яе... Тады молiм, штоб выкiнуў з галавы любоўнiцу». «Шатнiся, шатнiся, шатнiца, по чужiм жiзням i по домам, як под деревом отрубайся, як под землeй откапайся i ў маю жiзнь другая не мешайся (Церашкова Галiна Якаўлеўна, 1939 г. н., в. Дубраўка. Сш. 76. Ар. 76). «Пусць iму другая дзевiца будзят казацка страшнай цiгрыйцай, як огненныя часцi сава галаваста, а раба Божжая жана была ў жаркi зной вадой, у сiльны голад едой» (Цыбранкова Марыя Iванаўна 1940 г. н. в. Рудзянец, Буда-Кашалёўскага р. Зап. Лапацiн Г. I., Скiдан А. В. у 2018 г. Сш. 84. Ар. 40).

Зразумела, што ў гэтых замовах выканаўцы звяртаюцца не да чарцей, а да Исуса Хрыста, Матi Божай, хрысцiянскiх свiятых. Не застаюцца i палавыя адносiны, якiя заўсёды iснуюць памiж жанчынай i мужчынам: «Шчо́б на мiне П. старчком, а на другую ляжком, шчо́б на Н. iз серцем, а на другую з перцем» (Церашкова Галiна Якаўлеўна, 1939 г. н., в. Дубраўка. Сш. 76. Ар. 75). «Ноч с луной, зара з зарой, а раб Божжы (муж) са свайей сям’ей, з рабой Божжай. Што б век умесцi жылi, хлеб-пасцель дзялiлi, нiкада не ругалiсь, нiкада не дралiсь. Куды раб Божжый (жана), туды i раб Божжы (муж). Ва iмя Ацца i Сына i свiятога Духа. Аминь» (Цыбранкова Марыя Iванаўна 1940 г. н. в. Рудзянец. Сш. 84. Ар. 40).

<Што рабiць, калi мужык пачаў гуляць?> «Жонка аслабла... Я так счытаю па-свойму... Не дае яму волi, чылавечыскай жiзнi... Ён затаго iдзець... Эта – праўда... Скажу, не ў добраце, не ў красаце, а ў удавольствi... Яго жонцы, можа, не акцiўна часта нада... Мужык, калi яму нада, i выпалнай долг. А што ты мьiш, да красiва прыбiраiш, для мужыка ета нi нада. Еслi жонка благаўтваряе мужыка, ён бегая, як пятух. Матка казала: «Паша, нада мужыка цанiць ня дзелама, а целам... Еслi жонка благаўтваряе мужыка, ён бегая, як Пятух. Усё здзеляе, i нi нада яму загадываць работу. Во ета – любша» (Кужэльная Праскоўя Сяргеёўна, 1934 г. н. в. Старае Закружжа Веткаўскi р. Архiў аўтара).

Любоўня замовы Веткаўшчыны не проста этнаграфічныя ці фальклорныя помнікі. Дадзены від замоў, хутчэй, – помнікі культурна-антрапалагічныя. Яны максімальна ахоплваюць і адлюстроўваюць усе адносіны, усе пачуцці, што ўзнікаюць паміж мужчынам і жанчынай на працягу ўсяго жыцця, яны – помнік сацыякультурнай адаптацыі любоўнай (ці шлюбнай) пары да прыроднага і чалавечага асяроддзя традыцыі.

Спіс літаратуры:

1. Байбурін, А.К. Жілішце в обрядах і представлениях восточных славян / А.К. Байбурін // Ленінград: Наука – 1983. – 191 с.
2. Барташэвіч, Г.А. Беларускія замовы / Г.А. Барташэвіч // Замовы / Уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г.А. Барташэвіч; Рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – с. 5-30.
3. Валодзіна, Т. Лазня / Т. Валодзіна // Міфалогія беларусаў Энцыкл. слоўн. / Склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка. – Мн.: Беларусь, 2011. – С. 269-270.
4. Лапацін, Г.І. Чым распінаюць змеяў ды быццё курапаў / Г.І. Лапацін // Этнаграфія Падняпроўя: Матэрыялы навуковай канферэнцыі: 30 лістапада – 1 снежня 1992 г. / Склад. В.М. Аненкаў, А.С. Сугака, С.Б. Рыбакова. – Выдавецтва МДУ імя А.А. Куляшова, – 1999. С. 86 – 90.
5. Лобач, В.А. Эрос в белорусской традиционной культуре / В.А. Лобач // Белорусский эротический фольклор / Изд. под. Т.В. Володіна, А.С. Федосік. М.: Ладомір, 2006. С. 53-109 с.

Larysa Ramanava

АПЫТАЛЬНІК «ПЧОЛЫ Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ»

Larysa Ramanava

QUESTIONNAIRE «BEES IN TRADITIONAL BELARUSIAN CULTURE»

Артыкул прысвечаны даследаванню існавання бортніцтва, пчалаводства ад мінулага да сучаснасці на тэрыторыі Беларусі. У раздзельжаным у ім апытальніку «Пчолы ў традыцыйнай беларускай культуры» увага звернута на неабходнасць збору палявога экспедыцыйнага матэрыялу, які датычыць фальклорных, этнаграфічных запісаў, тэрміналогіі бортніцтва, пчаларства.

This article explores the history of beekeeping in Belarus. The author compiled a questionnaire «Bees in traditional Belarusian culture», where attention is drawn to the need to collect field expedition material, which relates to folklore, ethnographic records, and beekeeping terminology.

Пчолы, як і птушкі, – пасрэднікі паміж Богам і людзьмі ў традыцыйнай беларускай культуры, сімвал працавітасці, мудрасці, уваскрашэння. Бортніцтва як старадаўні лясны промысел, пчалаводства, культурнае развядзенне пчол, галіна сельскай гаспадаркі – тэмы, збільшага малавядомыя сучаснікам. У параўнанні з іншымі абласцямі Беларусі, на Гомельшчыне, Берасцейшчыне бортніцтва, калоднае пчаларства захавалася найбольш. Так, па словах стваральніка «Братэрства босых бортнікаў» Івана Дзмітрыевіча Осіпава, на Палессі бортнікаў налічваецца больш за сто чалавек. Дзе-нідзе ў адселевых пасля Чарнобыльскай АЭС мясцінах даволі рэдка, але яшчэ можна ўбачыць калоду (вулей з цэльнага ствала) на дрэве ці на зямлі – сведчанне таго, што тут працавалі бортнікі. Багатыя на бортнікаў Лельчыцкі, Жыткавіцкі, Рэчыцкі раёны Гомельшчыны.

Міністэрства культуры і нацыянальнай спадчыны Рэспублікі Польшча ўнесла бортніцтва ў спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны (2016). Для Беларусі гэта таксама актуальная тэма. У апошнія гады ў Беларусі робяцца захаваны – найперш Братэрствам босых бортнікаў – унесці бортніцтва ў спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь.

Асобныя пчалары імкнуцца далучыць сучаснікаў да сваёй працы, давесці да грамадства ідэю аб захаванні гэтага даўняга традыцыйнага занятку і, увогуле, захаванні саміх пчол. На тэрыторыі Беларусі існуе параўнальна нямнога аграсядзіб, экамузеяў, гаспадары якіх паказваюць наведвальнікам, турыстам моманты з жыцця пчол і працы пчалавода, распавядаюць пра пчаліныя таямніцы. Так, у Чачэрскім раёне, на Гомельшчыне, ёсць аграсядзіба «Пчаліны рай». Экамузей «Пчалінік», створаны ў Чавускім раёне, на Магілёўшчыне, цікавы як дарослым наведвальнікам, так і дзецям: Віктар Іванавіч Панасюк, сябра рэспубліканскай грамадскай арганізацыі «Беларускія пчалары», зрабіў для сваёй пасекі шклянны вулей, каб была магчымасць бліжэй назіраць за жыццём працавітых пчолак.

На маю думку, у апошнія гады усё больш людзей імкнуцца далучыцца да пчалаводства, да традыцыйных абрадаў і святаў, у якіх выкарыстоўваюцца прадукты пчалаводства, сімволіка пчалы. Дзеля прыкладу: у 1960–70-ыя гады на Вялікідзень каля царквы ў былой вёсцы Барталамееўка (адселена пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС) мясцовыя жыхары спалывалі пустыя, старыя вулі як ахвяру для Бога: «У нас вулі палілі на Паску. Паставяць возылі цэрквы і запалюць. Агонь шугае, а тады як стрэліць! Хлопцы ўкінуць што-та такая, штоб луччай гарэла» [1, с. 100].

У Веткаўскім музеі стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф. Шклярава (ВМСіБТ імя Ф. Шклярава) цягам 30 гадоў сабраны вялікі палявы матэрыял пра даўні абрад – «Свячу», які існуе і сёння. Ён стаў асновай для стварэння кнігі «Ікона звалася “Свячай”», аўтар якой – Г. Лапацін, вядучы навуковы супрацоўнік Веткаўскага музея, таксама – для стварэння выставы з такой жа назвай, якая экспануецца ў дадзены момант у філіяле музея ў Гомелі, для стварэння шэрагу навуковых артыкулаў і нават – цыкла лекцый. Вядома, існаванне абраду (на працягу некалькіх стагоддзяў (!) без выкарыстання аднаго з галоўных атрыбутаў – вялікай васковай свечы, таксама – малых свечак, мядовай сыты было б немагчымым.

Беларуская культурная прастора ў апошнія гады папоўнілася дзвюма цудоўнымі выставамі, якія дапамаглі ўявіць маштабы, асаблівасці развядзення пчол як на тэрыторыі сучаснай Беларусі, так і ў асобных раёнах Гомельшчыны, Брэстчыны. Гэта – фотавыстава «Апошнія бортнікі Еўропы, якіх я сустраў», адкрыццё якой адбылося 21.04.2017 (ДзУК «Брэсцкі абласны грамадска-культурны цэнтр»), на якой экспанаваліся фотаздымкі Кшыштафа Хейке, прылады працы бортнікаў, інш. рэчы, а таксама выставу «Пчолачкі гудуць, хатку будуюць...», наладжаную супрацоўнікамі ВМСіБТ імя Ф. Шклярава і Братэрствам босых бортнікаў на філіяле музея ў Гомелі (выстава дзейнічала з 8.07.2018 па 30.11.2018). На гэтай выставе, акрамя надзвычай цікавых экспанатаў (некалькі лязіваў, скура мядзведзя, лязьбен, ды інш.), была прадстаўлена выява – фрагмент карты вандроўніка Алафуса Магнуса, на якой тэрыторыя сучаснай Беларусі была пазначана малюнкам борцавага дрэва, прыладай бортніцтва – палкай-самабіткай. Існаваннем бортніцтва, менавіта гэтага старажытнага промысла, на думку стваральніка карты, была адметнай наша тэрыторыя ў XVI ст.

Звесткі, прыведзеныя адным з аўтараў выдання «Этнаграфія Беларусі» У. Гурковым, С. Цярохіным, уражваюць. «Мёд і воск былі галоўнымі відамі экспарту. У пач. XVI ст. толькі праз Полацкую мытную камору штогод вывозілася больш за 2 тыс. пудоў воску. У той час на Беларусі было больш 1 млн. борцаў, таварная прадукцыя якіх перавышала 0,5 млн. пудоў мёду штогод. Бортніцтва было прыбыткавай галінай гаспадаркі. У 1773 г. Члухаўскае лясніцтва ў Аўгустоўскай пушчы за продаж драўніны вылучыла 14 талераў 25